

יתברך, לכך מראין לו כן, ואז יראה לתקן את עצמו, ויראה לקבל עליו את האדנות של הבורא ב"ה לעצמו בהתחזקות יותר שלא יתירשל עוד. וזהו הפירוש 'כקונה אדון לעצמו' — פירוש שעל ידי העבד שלו קונה האדנות של הבורא ב"ה לעצמו, והבן'. (ישמח לב — ברכות כט ד"ה כי מי)

דף כא

'המוכר בית בבתי ערי חומה נגאל לקרובים או אין נגאל לקרובים, גאלתו גאלתו משדה אחוזה גמר... או דילמא כי כתיבא גאולה בחצאין הוא דכתיב בקרובים לא כתיב' — אין זו גזרה שוה מקובלת, שאם כן ודאי יש לנו ללמוד משם גאולת קרובים, שהרי אין גזרה שוה למחצה, אלא הכוונה ללמוד סתום מן המפורש, כשם שבשדה אחוזה פירש הכתוב גאולת קרובים, כן הדין למוכר בית בעיר חומה, או שמא במקום שלא גילה — לא גילה. (ריטב"א כ:)

'זה שיש לו ואינו רוצה ליקח, שהרשות בידו. דברי ר' יהושע' — יש לתמוה לשיטה זו, למה לי קרא לגאולת קרובים בשדה אחוזה, הלא בכל אופן יכול ליתן מתנה למוכר, ויגאל הוא בעצמו? (חזון איש קמח).

ולפי מה שכתב המהרי"ט בחידושיו (וכבר מבואר כן בפירוש רש"י על התורה ויקרא כה, יג), שהשדה נשאר ביד הגואל עד היובל, לא קשה, שזהו גופא חידוש הכתוב. ואמנם יש שחלקו על כך. בשו"ת אבני נזר (תס) הביא מרבנו בחיי ור"י אברבנאל, שחזרת השדה למוכר [כדקיימא לן בגאולת קרובים בעבד עברי, שמשתחרר מיד ואינו משתעבד לקרוב]. וכתב שם הוכחה לשיטה זו. ויש לסייע לזה מדברי התוס' לעיל (טו: ד"ה ומה מי) שהקשו לעשות 'יוכיח' מגאולת קרובים דשדה אחוזה לעבד עברי הנמכר לנכרי (ממו"ר הגר"מ וינקלר שליט"א). וע' בענין זה בבאור 'קנין פירות' לגר"ח קניבסקי שליט"א — מסכת עבדים; ברכת אברהם. ואפשר שלרבי יהושע הכל מודים שנשאר אצל הקרוב, שלזה אצריך קרא לשיטתו.

(ע"ב) 'דבר אחר המרצע להביא המרצע הגדול. אמר רבי אלעזר: יודן בריבי היה דורש כשהן רוצעים אין רוצעים אלא במילתא...' — פירש הרמב"ן: כיון שמרצע גדול משמע, לפיכך היה יודן בריבי דורש שאין רוצעים אלא במילתא, באלית האוזן הרכה, שאילו בגובה האוזן, הלא ייעשה בעל מום שהרי עושה נקב גדול, ושנינו בכורות (לו). 'ניקבה אזנו כמלא כרשינה' — הרי זה מום.

משמע שנקט הרמב"ן שמצוה במרצע גדול, שכן היא משמעות 'המרצע' כמו שאמרו להלן, ומכאן הוכיח יודן בריבי שרוצעים במילתא. אבל אם אין זה אלא ריבוי להכשיר אף בגדול [דלא תימא שהוא חותך ואינו רוצע (כמוש"כ בתורא"ש)]. או הו"א לאסור משום 'פן יסיף להפתו' שהרי אפשר בקטן], אין הוכחה להצריך מילתא דוקא, שהרי אין עיקר המצוה בכי האי גוונא שעושה מום.

וכן משמע בתור"ד שכתב שאין לגרוס 'להביא' אלא 'זה מרצע גדול'. וכ"מ בריטב"א. וכן הביא בתורא"ש מהספרי. ואולם כתב שם לישב גירסא דידן, משום שנאמר בכתוב אחר 'ורצע אדניו את אזנו במרצע' ללא ה"א — משמע שאין צריך גדול דוקא. ואכן משמע מדבריו שאינו מפרש כהרמב"ן שדין זה מהוה הוכחה לר' יודן בריבי.

על משמעות הביטוי 'בריבי' — עיין במובא בסוטה כט:

‘זחכמים אומרים אין עבד עברי כהן נרצע’ — יש לשאול, במה שונה דין רציעה מיעוד וגרעון כסף, שבהם אמרו שכל שאי אפשר לקיימם אין המכירה מכירה (שלכן אינה נמכרת לקרובים לחד מאן דאמר כ.כ.). וגם אינה נקנית בפרוטה (לעיל יב), לפי שאינה ראויה לגרעון כסף), ואילו כאן אף מי שאינו ראוי לרציעה, נמכר. ומדוע לא נאמר גם כאן שכל שאינו ראוי להרצע — אינו נמכר? ויש לומר, שהרציעה הרי היא קנין חדש ואיננה המשך של הקנין הקודם, ולכן סברא היא שחסרונה אינו מעכב בקנין הראשון. (קובץ שיעורים).

וכבר דנו האחרונים על גדר דין רציעה, אם הוא קנין חדש. ובחזו"א (קמח, לדף כב) הסתפק אם יכול להרצע לאחר שש, ועד אז הוא בן חורין, וכמשמעות לשון המשנה ‘הנרצע נקנה ברציעה’ — שעד אז אינו קנוי. וע”ע אמת ליעקב להלן כח.

ושמא אפשר לתרץ ששונה רציעה שמצינו מהתורה עבד ללא דין רציעה, כגון מוכר עצמו (לחכמים, לעיל יד): ונמכר לגוי, וכן אשה אינה נרצעת. ולכן קים להו לחז”ל שאין הרציעה מעכבת את המכירה, משא”כ ביעוד, לא מצינו בתורה מכירת אמה עברה ללא אפשרות יעוד [ומן הטעם הזה כתבו ראשונים (יד): שאינה נמכרת לגוי. וכן יש מי שכתב מאותו הטעם שאין אדם יכול למכור את בתו לשפחות לאשה, על כל פנים כשאין לאותה אשה בן (הגהות הרד”ל יט. וע’ מנחת חינוך מב, יח)], וכן לענין גרעון כסף, כמדומני אין מפורש בתורה מכירה ללא אפשרות גרעון. ולעצם הענין יש לציין שמצינו דעות הסוברות שכיון שאינו נרצע, אין יכול להמכר מתחילה. ע’ מכילתא (ר”פ משפטים. והובאה במשנה למלך עבדים ג, ח) דלרבי מאיר אינו נמכר. (והגר”א מוחק גרסא זו). וע’ ירושלמי שבועות ז, ח ובפ”מ; חדושי הגר”ר בענגיס ח”ב מב, ג.

‘דרבי דריש כללי ופרטי... ר’ יוסי דריש ריבוי ומיעוטי...’ — סיכומי כללים ושיטות בענין דרשות כלל ופרט וריבוי ומיעוט — ע’ במובא בנוזר לה.

‘אין עבד עברי כהן נרצע, מפני שנעשה בעל מום. ויעשה בעל מום? אמר רבה בר רב שילא, אמר קרא: ושב אל משפחתו — למוחזק שבמשפחתו’ — מפשטות דברי הגמרא משמע, שאין איסור לעשות מום בכהן — כן כתב בשו”ת דובב מישרים (ח”ג ז).

אולם יש מדייקים מדברי רש”י להפך, ממה שפרש את שאלת הגמרא ‘ויעשה בעל מום — ומה בכך, והלא רציעה מצוה היא’. משמע שלולא שהיתה מצוה — אסור. אך יש לומר שאין בדבר איסור בעצם (משום וקדשתו) אלא משום שעל ידי המום ייפסל לעבודה (וכעין שאמרו שנענשים בעידנא דריתחא על מעשה הגורם להפטר ממצוה), וכיון שיש מצוה ברציעה, אין לחוש כלל לביטול העבודה, שכך היא מצוותו. (עפ”י ברכת אברהם, ועוד).

כיוצא בזה מבואר בדברי רש”י בחולין (לה.). שאסור לכהן לטמא עצמו. וכבר תמחו על כך הראשונים, שלא מצאנו איסור אלא בטומאת מת בלבד. והאחרונים העירו מדברי רש”י בכמה מקומות בענין זה (ע’ במצוין ביוסף דעת בחולין שם). ונראה לכאורה מלשון רש”י שם, שהאיסור הוא משום שמונעו מאכילת תרומה וקדשים (ע’ שלמי שמעון שם). והרי זה כשיטתו כאן כפי ההסבר האמור, שאסור לגרום לכהן מניעת עבודה.

ובפירושו ‘שירי קרבן’ על הירושלמי מבואר שאסור להטיל מום בכהן, כשם שאסור להטיל מום בקדשים. ותמה לפי”ז על שאלת הגמרא כאן. ובספר טל תורה (לגאון רבי מאיר אריק ז”ל) תירץ שהרציעה במחט אינה אלא מום עובר, ואף בקדשים מותר להטיל בכגון דא מן התורה.

‘עבד עברי כהן מהו שימסור לו רבו שפחה כנענית; חידוש הוא, לא שנא כהנים ול”ש ישראל,

או דילמא שאני כהנים... — כבר העירו על שיטת הרמב"ם (איסורי ביאה יב,יא) שאין השפחה אסורה לישראל מן התורה, ואילו כאן משמע שחידוש מיוחד בעבד עברי שהתורה התירה לו את השפחה. וע' פני יהושע; 'חידושי הגר"ח על הש"ס'.

'הואיל ואישתריא אישתרי' — ע' בחדושי הרשב"א, מתי נאמרת סברא זו ומתי לא. כלל זה לסוגיו השונים נתבאר בשאלות ותשובות לסיכום — יבמות ז-ח.

ז'ראית בשביה — בשעת שביה' — אבל שלא בשעת שביה — אסורה. משמע כאן שהנכרית אסורה מן התורה (והחוק לומר שמדובר רק על שבעה עממין. וע' בסוטה לה שבא"י לא הותרה יפת תואר לאחר שהחלו במלחמה. ואף בחו"ל נחלקו תנאים). וכתבו ראשונים (רשב"א; ריטב"א; תורא"ש. ועתוס' בסוטה לו. ד"ה כמאן) שבשעת מלחמה שיש כינוס של רבים מישראל, מפורסם הדבר כשלוקחה, ולכן ללא שהתיר הכתוב, היה קיים דין 'קנאין פוגעין בו'.

ויש אומרים שאף בצנעה, הבא על נכרית דרך אישות, עובר באיסור דאורייתא משום לא תתחתן במם (ע' רמב"ם איסור"ב יב,א ובספר המצוות — ל"ת נב). אלא שזה תלוי בשיטות הראשונים אם לאו זה אמור על כל האמות או רק על שבעה עממין. (ע' בשו"ת אחיעזר ח"ג כח. וע' תורא"ש כאן). ובאגרות משה (אה"ע ח"ד מד,א) דייק מדברי הרמב"ם (איסור"ב יב,א) שהאיסור מדאורייתא אינו אלא בדרך אישות ולא דרך זנות.

ומה שמשמע בתוס' כאן (ד"ה בביאה) שאין בדבר איסור מדאורייתא, פשוט שכוונתם לביאה שניה, שאז היא לאחר גירות, ואף שטובלת בעל כרחא, החשיבתה תורה לגירות גמורה (אגרות משה חו"מ ח"ב מא,ב).

'אשת — ואפילו אשת איש' — התוס' (כאן ובע"ז לו: ד"ה משום. וע' גם בדבריהם בסנהדרין נב סע"ב) מפרשים שאמנם אין אישות בבן נח לענין חיוב מיתה, אבל אשת בן נח אסורה אף על ישראל באיסור עשה, משום ודבק באשתו — ולא באשת חברו, לכך הוצרך הכתוב להתיר. (וכן מובאת דעה זו בבית שמואל — טז סק"ב).

ואולם דעת הרשב"א (וכן משמע מדברי הרמב"ם — מלכים ח,ג. ע' שער המלך איסור"ב יב,ב; אבני מלואים טז סק"ג), שאשת בן נח אינה אסורה על ישראל משום אישות [אלא כשאר נכרית פנויה]. וזה שהוצרכנו ללמוד התר מיוחד באשת איש, הביא בשם 'יש מפרשים' טעם אחר; לפי שאינה מתגירת יפה, כי לבה הולך אחר בעלה, שאין אשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי — לכך משמיענו התר מיוחד ביפת תואר שהיא אשת איש.

(יש להעיר שהרשב"א לעיל יג: הביא מהראב"ד ש'עשה' זה אמור בין באשת בן נח בין באשת ישראל (וכדברי התוס' שם). ולפי זה לכאורה הוא שייך כמו כן באשת בן נח כלפי ישראל. וכנראה פירושו כאן אינו תואם עם דעת הראב"ד. ושמא כל דבריו שם אינם אלא לפי הנחת המקשה שלאחר מיתה בעשה, ע"ש, אבל לפי האמת אין 'עשה' בישראל, שהרי בחיים לעולם יש חיוב מיתה ולאחר מיתה מותרת, ואין צורך ב'עשה' אלא בבן נח).

עוד יש לישב, אמנם הוא אינו מוזהר לשיטה זו משום אשת איש, שגזרת הכתוב היא אשת רעהו — ולא אשת נכרי, אבל היא הלא חייבת בין אם נבעלה לישראל בין לעכו"ם (וכדברי הר"ן), וממילא גם לו אסור הדבר מפני שמכשילה באיסור. על כן הוצרך קרא להתיר. (עפ"י אבני מלואים טז סק"ג). ויש שכתבו הסבר נוסף; אכן מכאן למדנו דין זה שאין אישות לבן נח, לאסור אשת בן נח על

ישראל — מכך שהתירה תורה יפת תואר במלחמה אפילו היתה אשת איש (עפ"י שער המלך — איסורי ביאה יב,ב, ע"ש).

פרפראות

'דכתיב ועבדו — ולא את הבן...'

ועבדו בגימטריא: לא הבן. (בעל הטורים — משפטים)

כתבו התוס' (להלן כב:) בשם מדרש: **מרצע** בגימטריא 400, ולפי שהיו ישראל עבדים ארבע מאות שנה וגאלם הקב"ה והלך זה וקנה אדון לעצמו, לפיכך ירצע במרצע העולה כך. 'ואני קבלתי: בעבור שהקב"ה גזר עליהם ארבע מאות, ומחיבתם דילג על הקץ כדי למהרם לעבודתו והתחיל למנות הארבע-מאות משנולד יצחק' (חכמת שלמה למהרש"ל, שם).

דף כב

הערות ובאורים בפשט, עיונים וציונים

'שלא ילחצנה במלחמה' — ממשמעות דברי רש"י נראה שאף ביאה ראשונה אסורה לו עד לאחר סדר המעשים המפורטים בפרשה. כן הבינו בתוספות, והקשו על כך מכמה מקומות. ויש שפרשו דברי רש"י (וכן פרש הרמב"ם) שהאיסור הוא רק במקום גלוי, שחייב להביאה לבית ולמקום סתר (ע' פנ"י; חשק שלמה ועוד).

ובספר יראים פרש, 'לא ילחצנה במלחמה' — שלא יבא עליה ללא רצונה, אבל מדעתה מותר. (מובא בחשק שלמה).

ולא דברי הראשונים ז"ל היה נראה לפרש כן את כוונת רש"י, ומדויק כן בלשוננו: 'לא ילחצנה' — 'לבא עליה'. ולא כתב 'כלומר, שבא עליה'. ונראה שהתוס' מאנו לפרש כן מצד הסברא, כי הרי התירה לו תורה לקחתה על כרחא. אולם כיון שמצאנו שר"א ממיץ בעל היראים סובר כן בפירוש, אינו מן הנמנע שזוהי גם דעתו של רש"י ז"ל, ובוה מיושבות קושיות התוס' עליו. וע"ע בשיטת רש"י בשו"ת אגרות משה חו"מ ח"ב מא,ג.

לו אשה ובנים ולרבו אין אשה ובנים... כי אהבך ואת ביתך. לרבו אשה ובנים ולו אין אשה ובנים... את אשתי ואת בני' — לכאורה הכוונה אשה או בנים. [ואפילו לדעת רבי יאשיה הסובר ש'ז' באה לחבר ולא לחלק, כאן הפסיק הכתוב ב'את' ביניהם] (רש"ש).

יש להסתפק כשאין לרבו אשה אלא בנים בלבד, אם בכלל 'ביתך' הוא, כי בעלמא דרשו 'ביתו' זו אשתו. אך יש לומר שעל פי פשט 'בית' — משפחה וצאצאים, כמו שכתב ראב"ע (ריש שמות). ושם כתב שאין הכוונה לאשה אלא ליוצאי חלציו בלבד. אולם אין נראה כן דעת רז"ל בכ"מ.

ובמשך חכמה (אחרי טז,ו) נראה שתפס שצריך שיהא לאדון אשה ובנים דוקא, הן לעבד הן לרב.

דף כא

מג. א. במה רוצעים לעבד ובמה אין רוצעים?

ב. היכן העבד נרצע?

ג. עבד עברי כהן, האם הוא נרצע? האם רבו מוסר לו שפחה כנענית?

א. לדברי רבי יוסי ברבי יהודה, רוצעים במרצע ובכל דבר, כגון סול (= עץ מחודד) סירא (=קוץ) מחט מקדח ומכתב. אבל לא על ידי סם. (ולקחת את המרצע ונתתה באזנו ובדלת — ריבה ומיעט וריבה, ריבה כל דבר ומיעט סם שאינו נוקב מכה אדם אלא מאליו).

מתשובת חות יאיר (קס) משמע שלכתחילה צריך לרצוע במרצע דוקא. לא נתרבו שאר דברים אלא בדיעבד, או אפשר אף בשעת הדחק.

לדברי רבי אין רוצעים אלא במתכת (שדורש בכלל ופרט וכלל, אי אתה דן אלא כעין הפרט, מה הפרט מפורש של מתכת אף כל של מתכת).

דבר אחר: המרצע — להביא מרצע הגדול.

כתבו כמה ראשונים שאין גורסים 'להביא' אלא 'זה מרצע גדול'. ומשמע מדבריהם שיש להקפיד לרצוע דוקא בגדול. ויש מי שכתב לישב גירסת הספרים שלנו, כי במקום אחר בתורה כתוב במרצע (ללא ה"א) — לכך הוצרך הכתוב לרבות את המרצע הגדול. עתורא"ש.

ב. העבד נרצע באזנו הימנית (טו) ובדלת. רבי אלעזר מסר בשם יודן בריבי שדרש: אין רוצעים אלא במילת (= באליה הרכה שבאוזן). וחכמים אומרים: בגובה של אוזן, מקום שעושה אותו בעל מום.

ג. אמרו חכמים: אין עבד עברי כהן נרצע, מפני שנעשה בעל מום. (ונאמר ושב אל משפחתו — למוחזק שבמשפחתו. רבה בר רב שילא).

משמע שלדברי יודן בריבי, אין העבד נעשה בעל מום (ע' בראשונים), ולפי זה אף כהן יכול להירצע.

רב אמר: עבד כנעני כהן, מותר בשפחה כנענית, חידוש הוא שהתירה תורה, לא שנא ישראל לא שנא כהנים. ושמואל אמר: אסור, הואיל וריבה הכתוב בכהנים מצוות יתרות. ורב נחמן השיב על דעה זו.

להלכה נפסק שמותר בשפחה כנענית, כרב. (רמב"ם עבדים ג,ד).

גר אינו נמכר בעבד עברי (ושב אל משפחתו). ב"מ עא.

דפים כא — כב

מד. א. כהן מהו בדין אשת יפת תואר שהתירה תורה?

ב. באלו תנאים ומגבלות התירה תורה יפת תואר במלחמה?

א. לדברי רב, כהן מותר באשת יפת תואר. ושמואל אסר. ללשון אחת, בביאה ראשונה לדברי הכל מותר,

שלא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע. ומחלוקתם בביאה שניה, האם הואיל והותרה הותרה, או כיון שהגירות אינה ראויה לכהן — אסורה. ויש אומרים, בביאה שניה לדברי הכל אסור, משום שהרי גירות. ומחלוקתם בביאה ראשונה; לרב מותר שהרי לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע, ולשמואל אסור, שכל שאינו בכלל והבאתה אל תוך ביתך, אין אני קורא בו וראית בשביה...
הרמב"ם (מלכים ת,ד) פסק כלשון אחרונה וכתב, שהכהן מותר ביפת תואר בביאה ראשונה בלבד.

ב. וראית בשביה — בשעת שביה (ולא שלקחה למוכרה או לשפחה ואחר כך נתן עיניו בה. (רש"י).
יש מפרשים: פרט לשנתן עיניו בה קודם שביה. (ערשב"א). פירוש נוסף: בשעת שביה בלבד מותר לבוא עליה, וזו 'ביאה ראשונה', ולא נאמרה המתנת ירח ימים אלא בביאה שניה.
(תורי"ד).

אשת — ואפילו אשת איש.
יפת תאר — לא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע. מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות (= מסיכנות) שחוטות ואל יאכלו בשר נבילות.
וחשקת — אעפ"י שאינה נאה. בחשקן תלה הכתוב.
בה — ולא בה ובחברתה, שלא יקח שתים.
ולקחת — ליקוחים יש לך בה, (אעפ"י שאינה מתגיירת לדעתה).
לך לאשה — שלא יקח לאביו ולא לבנו (כן גרסת התוס').
והבאתה — שלא ילחצנה (לבא עליה. רש"י) במלחמה.
א. משמע מפרש"י שאסור לבוא עליה במלחמה כלל עד לאחר כל המעשים, שתבכה על אביה ואמה ירח ימים וכו'.

ולדעת רבנו תם ביאה ראשונה מותרת במלחמה, וביאה שניה אסורה עד שתהא בביתו גירות [ומטבילה בעל כרחיה]. ופירוש 'שלא ילחצנה במלחמה' — שלא יתחיל למנות ירח ימים כסדר האמור עד שתהא בביתו. והביא ר"י שנחלקו בדבר בירושלמי.
ויש סוברים שביאה ראשונה מותרת במלחמה אבל לא בעל כרחיה. (עפ"י ספר יראים).
ב. התוס' נקטו שגירות יפת תואר — אעפ"י שנעשית בעל כרחיה — גירות היא לכל דבר מגורת הכתוב. ואולם בדעת רש"י, [לישב קושית התוס' מתמר, שבת דוד היתה לפרש"י בסנהדרין (כא). ואעפ"י כ מותרת לאמנון], אפשר שלענין יוחסין אין זו גירות, מפני שאינה מתגיירת מרצונה, ועל כן ולדה נכרי. ויש צד לומר לפרש"י [כמו שסבר הרמב"ן (דברים כא, יד) לפרש מתחילה], שאף על פי שקדושין תופשים בה, זה רק כל עוד הוא עמה, אבל אם ישלחנה, הריהי יוצאה בלא גט. (עפ"י אגרות משה חו"מ ח"ב מא, ג).

דף כב

- מה. א. מתי אומר העבד 'אהבתי את אדוני... לא אצא חפשי'?
- ב. באלו אופנים אין העבד נרצע?
- ג. האם הרב חייב במוזנות משפחתו של העבד העברי?
- ד. רציעת האוזן — כיצד?